

Flyktingmottagandet i Uppsala domkapitel 1710–19

SARI NAUMAN

Mottagandet av främlingar är ett ständigt aktuellt ämne.¹ Gästfrihet erbjuds endast under vissa villkor, och den gäst som inte uppfyller villkoren riskerar att motas bort. För flyktingars del är situationen särskilt prekär; det finns inte självklart något hem att återvända till. Gästfriheten kan därför behöva utsträckas under en längre tid, och flyktingen kan övergå till fastboende. I föreliggande artikel undersöker jag mottagandet av flyktingar under slutet av det stora nordiska kriget, 1710–19. Specifikt studerar jag hur domkapitlet i Uppsala bemötte flyktingar som vände sig till konsistoriet i olika ärenden. Syftet med undersökningen är att kartlägga när, hur och varför flyktingar hörde av sig till domkapitlet, samt att utreda vilka faktorer som inverkade på hur domkapitlet hanterade flyktingar som sökte dess hjälp.

I tidigare forskning om flyktingar under tidigmodern tid undersöks i huvudsak dem som flydde till följd av religionskrigen i Europa. Sådan forskning visar att flyktingar ofta sökte sig till orter där släktingar eller vänner var bosatta, alternativt dit stora

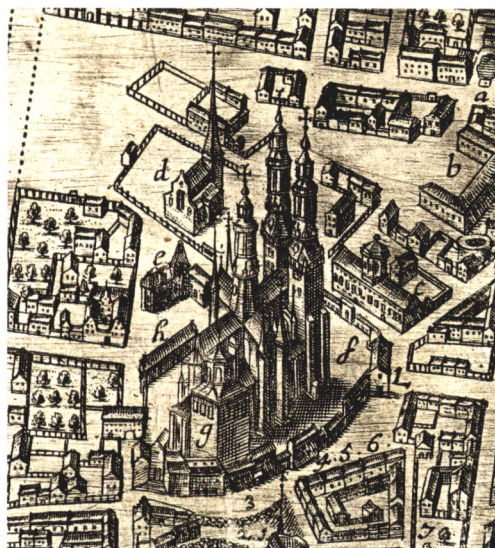

Fig. 1. Uppsala domkyrka med omkringliggande bebyggelse. Utsnitt ur ett kopparstick, utfört av Dionysius Padt Brügge och publicerat i Johan Peringskiölds *Monumenta Ullerakerensia* 1719.

flyktingströmmar tidigare gått. Mottagandet var i hög grad beroende av att flyktingarnas religiösa övertygelse stämde överens med den bofasta befolkningens. Oliktänkande kunde däremot avvisas. Alla hade därtill inte samma förutsättningar för att

fly. Ekonomiskt välbeställda grupper med hög social status hade störst möjlighet att dels ta sig till ett annat land, dels etablera sig framgångsrikt i den nya miljön.² Det svenska riket var förhållandevis enhetligt i religiöst avseende – med undantag för Ingermanland – men religionsflyktingar anlände även till Sverige.³ Annars orsakades migration över rikets gränser i huvudsak av arbetsvandring, handel, krig och missväxt.⁴

Flyktrörelserna under det stora nordiska kriget skilde sig på flera sätt från det internationella migrationsmönstret för flyktingar. Ryssland erövrade de svenska områdena Finland, Ingermanland, Estland och Livland, vilket resulterade i stora flyktingströmmar i en första våg från Östersjöprovinserna till Finland, och i en andra våg från Finland till Sverige. Flyktingarna var alltså redan svenska undersåtar, och den svenska regenten hade likt samtliga tidigmoderna regenter en skyldighet att skydda de egna.⁵ Det är emellertid oklart huruvida en sådan skyldighet upprätthölls också på lokal nivå. I praktiken talade flyktingarna många gånger ett annat språk än i mottagarområdet, och de kunde vara vana vid en annan politisk kultur och rättsordning. I viss mån kom de alltså till ett främmande land.

Kyrkor och domkapitel tog ett stort ansvar på lokal nivå för flyktinghjälpen, trots att den på ett övergripande plan organiserades av de världsliga myndigheterna (fig. 1–2).⁶ I föreliggande artikel koncentrerar

jag mig därför på domkapitlets bemötande av flyktingar. Enligt historikern Johanna Aminoff-Winberg, vars avhandling utgör en grundlig genomgång av vilka som flydde och var de togs om hand, kom de flesta flyktingar som nådde Uppland från västra Finland, och flykten därifrån inleddes på allvar i juni 1710. Efter 1714 inkom troligen endast enstaka flyktingar.⁷ För att se hur dessa flyktingar togs emot åren efter att de anlät har jag valt att fokusera min undersökning på perioden juni 1710–19.

Flykten över havet

Det stora nordiska kriget pågick under dryga 20 år, 1700–21. I början av kriget stod den svenska stormakten på höjden av sin makt: Finland, Ingermanland, Karelen, Estland och Livland låg under den svenska kronan, som också regerade över mindre besittningar längs med Östersjökusten. Kriget förändrade detta. Medan de svenska trupperna marscherade söder- och österut från Livland, tågade ryska trupper 1702 in i Ingermanland och fortsatte därifrån väster- och söderut. Den svenska armén besegrades vid slaget vid Poltava 1709. 1710 fortsatte de ryska trupperna sitt erövringståg längs Östersjökusten, och Estland och Livland övergick till Ryssland. Flyktingrörelserna under krigets första decennium gick i huvudsak bort från kusterna, inåt landet. Ett antal rörde sig dock även norrut mot Finland, antingen land- eller sjövägen.⁸

Innan kriget nådde Finlands kust hade området och dess invånare kraftigt försvägats av missväxt och pest. Hungersåren 1696–97 inledde ett drygt decennium av dåliga skördar. Pesten spreds samtidigt fort, vilket underlättades av den migration av soldater och flyktingar som följde på kriget. Ännu värre för försvarsmöjligheterna var den bristfälliga organiseringen av försvaret.⁹ Efter erövrandet av Estland och Livland mötte de ryska trupperna därför lite motstånd då de 1710 rörde sig norrut från Ingermanland mot Viborg och Kexholm, och sedan 1713 västerut mot Helsingfors och Åbo. 1714 intog armén Österbotten och Åland.

Det var i samband med dessa krigshärjningar som de större flyktingrörelserna mot Sverige inleddes. Medan stora antal vandrade norrut längs finska kusten och över till Sverige landvägen, reste andra sjövägen från Åbo mot Stockholm och den svenska kusten runtomkring. Totalt räknar Aminoff-Winberg med att cirka 30 000 flyktingar vistades i Sverige till följd av det stora nordiska kriget, varav huvudparten kom ifrån Finland.¹⁰ Flyktingarna anlände främst till Ångermanland (landvägen från nordvästra Finland) och Stockholm (sjövägen från sydvästra Finland). Det tredje största upptagningsområdet var Uppland, där 12,6 % av flyktinghushållen vistades.¹¹ Av flyktingarna i Uppland kom en klar majoritet, 76,6 %, från Åbo län (inklusive Åland), medan

10,4 % kom från Nylands län och 8,2 % kom från Österbotten. Endast 4,7 % kom från Viborgs län. Det är oklart hur många som kom från Baltikum.¹²

Flyktingar i domkapitlets protokoll

För att utreda hur flyktingarna bemöttes på plats i Uppsala undersöker jag Uppsala domkapitels protokoll från de möten som konsistoriet höll veckovis under perioden 1710–19. Totalt rör det sig om nära 3 200 sidor handskrivet material.¹³ Under vissa perioder finns endast protokoll från enstaka möten bevarade, men det är oklart hurvida det berodde på att färre möten då hölls eller ifall protokollen senare förkommit. Detta rör sig framför allt om år 1719, då Uppland drabbades hårt av kriget med ryska skövlingar längs kusten. Under detta år återfinns två protokoll från januari månad, ett från mars och sedan något mer frekvent från juni och framåt. Först från och med september finns protokoll från varje vecka.¹⁴

I materialet har jag sökt efter individer som antingen omnämns som "flyktiga" eller som anges komma från något av områdena Finland, Ingermanland, Estland, Livland eller Åland. Sammanlagt har jag funnit 75 flyktingar från Östersjöområdena i Uppsala domkapitels protokoll.¹⁵ Av flyktingarna var 12 kvinnor och 63 män, varav ett var ett gossebarn å vilkens vägnar en prost sökte om bistånd. Ytterligare ett fåtal av flyktingarna omnämner att de har barn.

Fig. 2. I byggnadskomplexet norr om Uppsala domkyrka höll domkapitlet sina sammanträden i början av 1700-talet. Såväl fasaderna som interiörerna blev senare föremål för ganska omfattande omgestalningar under ledning av arkitekten Carl Hårleman. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

Flera av flyktingarna sökte upprepade gånger hjälp av domkapitlet, alternativt kallades in för examination eller förhör. Antalet ger ingen vägledning gällande hur många flyktingar som uppehöll sig i Uppsala stift under perioden, eftersom det inte fanns någon skyldighet att anmäla sig hos domkapitlet. Däremot är materialet en god källa till de

kvalitativa frågor som här ställs, eftersom vissa mål är förhållandevis utförliga.

För att få mer information om de flyktingar som förekommer i domkapitlets protokoll har jag jämfört namnen med Aminoff-Winbergs förteckning över flyktingar i Sverige under stora nordiska kriget. Med viss säkerhet har jag på det sättet kun-

nat identifiera 23 av flyktingarna, som finns registrerade i båda materialen.¹⁶ Två tredjedelar av de flyktingar som bad om hjälp eller av andra anledningar hamnade inför Uppsala domkapitel står alltså inte med i de flyktingförteckningar som Aminoff-Winberg haft tillgång till. Resultatet stärker hennes slutsats att mörkertalet under denna period är stort.¹⁷ Endast en av de på detta sätt identifierade flyktingarna är en kvinna, vilket antyder att antalet kvinnliga flyktingar var större än tidigare antagits.¹⁸

Ett problem vid en jämförelse mellan men också inom ett och samma material är att namnbruket under tidigmodern tid var förhållandevis varierat. En man som vid ett tillfälle benämns som Johan kunde vid nästa tillfälle kallas Johannes, Anders blev Andreas, Margareta blev Greta och så vidare. Även efternamnen kunde variera: Martinsson kunde till exempel bli Mauritsson eller Mariusson. Vissa namn var därtill så vanliga att det är mycket möjligt att det rör sig om flera individer med samma namn, snarare än samma individ. I vissa fall är dock informationen så pass utförlig att en identifiering är mer säker. Ett exempel är Henrik Alanus, som ansökte om understöd hos flyktingkommissionen 1714 och 1715. I detta material rapporterades att han var en pastor från Ingå i Nyland, och hade tre barn. 1716 inkom han inför domkapitlet i Uppsala, föreslagen till pastoratet i Spånga och Järfälla av Kungl. Maj:t. Även här angavs han vara

en pastor från Ingå. Samma år meddelade flyktingkommissionen att han trätt i tjänst, vilket kan förklara varför han inte fick understöd av kommissionen detta år.¹⁹

Under åren 1710–14 sökte enstaka flyktingar upp domkapitlet; den första ansökningen kom i själva verket i oktober 1711.²⁰ Åren därefter är ansökningarna betydligt fler, och flyktingarna börjar också återkomma med större frekvens. Resultatet tyder på att många flyktingar väntade med att söka hjälp från domkapitlet tills det blivit tydligt att de inte omedelbart kunde återvända till sin hembygd.²¹

Flyktingarna mötte i huvudsak domkapitlet i två sorters ärenden: tjänsteansökningar och äktenskapsfrågor. Nedan redogör jag för hur dessa ärenden hanterades av domkapitlet, och vad de kan berätta för oss gällande flyktingarnas mottagande. Övriga ärenden där flyktingar figurerar utgörs huvudsakligen av ansökningar om ekonomiskt bistånd eller omnämmanden i samband med andras mål. Eftersom dessa ärenden är få nämner jag dem endast i förbigående. Slutligen diskuterar jag vad källmaterialet visar angående den organiserade flyktinghjälpen på lokal nivå.

Tjänsteansökningar

Av samtliga 75 flyktingar från Östersjöömrådet som tog kontakt med domkapitlet i Uppsala, gjorde 43 det i syfte att söka tjänst inom domkapitlets jurisdiktion. De sökan-

de står i regel angivna som pastorer, prästmän eller kaplaner, i något fall som prostar. De allra flesta kom från Åbo eller Viborg stift, några från Nyen i Ingermanland och några från Åland. Endast en präst kom från Livland. Resultatet visar att flyktvägarna över havet främst användes av dem som var bosatta i sydvästra Finland.

Flera av de flyktiga prästerna inkom med ansökningar upprepade gånger, vilket var en följd av att domkapitlet ofta avslög dem. Ett exempel är Abraham Collinus från Esbo i Nyland, Åbo stift. Den 26 januari 1715 bad biskopen i Åbo, Johannes Gezelius, att Uppsala domkapitel skulle hjälpa Abraham att få en kaplanstjänst i Enköping som han hade hört skulle vara ledig. Konsistoriet svarade att tjänsten dessvärre inte var ledig, och erbjöd inte något alternativ.²² I september samma år inkom Abraham personligen inför domkapitlet:

*Görande så muntl[ig] som skriftl[ig] ansökning, i anseende till den stora nöd, som honom med hustru och 6 st barn tillstött, då han den 10 juli 1713 måst begiva sig på en hastig flykt och nu lever med hustru och 2:ne barn, som äro i livet övriga, uti största armod och elände[.]*²³

Konsistoriet sade sig vara villiga att försöka hjälpa honom, men kunde inte lova resultat: *Konsistorium vill gärna vara betänkt att hjälpa honom till någon interimstjänst; ehuru det är här i stiftet svårt nog, att åtskilliga av sådana flyktiga prästmän blivit här i stiftet ansedda;*

*Så att det vore önskligt, de även uti andra stift kunde bliva ackommoderade.*²⁴

Det fanns alltså fler sökande än vad det fanns tjänster. Just Abraham lyckades emellertid domkapitlet hjälpa; två veckor senare skickades han till Skuttungeby, och efter församlingens godkännande fick han där en kaplanstjänst.²⁵ När kaplanen i Bondkyrkan, Gregorius Gråberg, i augusti 1718 bad domkapitlet om hjälp med att finna en präst som kunde tala med en finsk fånge föreslog domkapitlet Abraham, som fortfarande befann sig i Skuttungeby.²⁶ Att kunna finska kunde således vara en fördel, och finsktalande präster kunde få tillstånd att hålla gudstjänster på finska för andra flyktingar medan kriget pågick.²⁷

Andra hade inte samma framgång. Magnus Auricola ansökte den 21 februari 1716 om att befordras till pastoratet Spånga och Järfälla, men konsistoriet meddelade att det inte var möjligt.²⁸ Trots detta återkom Auricola två veckor senare med samma ansökan, vilket konsistoriet pliktroget antecknade.²⁹ Auricola tycks ha missförstått detta som att han blivit rekommenderad till pastoratet och nu skulle invänta sockenbornas egen åsikt, varpå konsistoriet framhöll att ”stiftets barn” också blivit rekommenderade, ”vilkas meriter jämväl borde i sådant anseende komma” – dessa kunde alltså tänkas vara bättre meriterade.³⁰ Pastoratet tycks inte ha gått till Magnus; ett par månader

senare inkom han på nytt med en ansökan om befordran.³¹

Att konsistoriet gjorde skillnad på flyktingar och stiftets egna präster framgår i flera fall. Upprepade gånger beklagar konsistoriet att de inte kunde hjälpa flyktingarna, eftersom det var så många av de egna som behövde tjänster i första hand. Argumentet att stiftet redan hade hjälpt så många att det nu var andra stifts tur var också vanligt förekommande. Ibland, som i en diskussion som hölls den 29 oktober 1712, kombinerades argumenten:

Det finner väl konsistorium sin skyldighet vara, Kungl. Senatens nödgudaktiga behag och vilja uti underdånig vördnad och lydriad efterleva, samt att kristlig kärlek bevisa de fattiga flyktingar all möjlig tjänst och bevågenhet; dock emedan detta stiftets präster, av vilka många finnas både skickliga, lärda och meriterade, komma i så beskaffat mål att lida, där allt för många främmande vid detta konsistorium skulle employeras, men däremot vid andra ganska få, eller ingen, ty föranlåtes konsistorium genom brev till Kungl. Senaten i djupaste vördnad påminna om svar på dess förra brev, det måtte sådana flyktade prästmän även väl till andra konsistorier i riket remitteras och där employeras.³²

Konsistoriet önskade alltså att andra stift skulle anställa flyktingarna, eftersom Uppsala stifts präster tvingades stå tillbaka. Men även om det kunde krävas flera ansökningar fick flera av de sökande hjälp till

slut. Nära hälften (20/43) av de flyktingar som skrev till domkapitlet i befodringsärenden fick tjänster eller hjälp till tjänster. En gemensam nämnare för de flesta av dem (15/20) var att en högre uppsatt person intercederade för deras räkning. Endast tre präster fick rekommendation från högre ort utan att sedan få en tjänst. I vissa fall var det Kungl. Maj:t som gav någon ett pastorat, i andra fall var det en rådsherre eller adelsman som rekommenderade prästen till en tjänst. Johannes Gezelius, biskopen i Åbo, ingrep upprepade gånger för enskilda prästers räkning.³³

Det finns en tendens till att något fler fick hjälp i slutet av undersökningsperioden än i början.³⁴ Kungliga fullmakter delades i huvudsak ut under de två sista åren, medan biskop Gezelius försök att ingripa var som störst innan dess. Antalet ansökningar ökade från 1715 och framåt, vilket kan innebära att flyende präster väntade något år innan de bad om tjänster, möjligen på grund av att de hoppades kunna resa tillbaka. Något svårare blev det dock 1719, då Upplands kust drabbades av krigets härjningar och stiftets egna präster behövde hjälp.³⁵

Sammantaget framgår av undersökningen att präster som hade möjlighet att aktivera ett nätverk av högre ståndspersoner hade betydligt lättare att få hjälp till en tjänst efter att de anlät till Sverige. Särskilt lyfts i ansökningarna fram ifall en präst varit i tjänst länge, var skicklig och hade en

särskilt utsatt situation, t.ex. många barn att försörja.³⁶ Det fanns dock inga garantier på att få en tjänst, och osäkerheten måste ha varit stor.

Äktenskap

I det här avsnittet lyfter jag fram de problem som mötte flyktingar som önskade bygga nya äktenskap i Sverige. 19 av 75 ärenden som kom inför domkapitlet gällde äktenskap. Fallen kan delas upp i två kategorier: fall där båda parterna önskade gifta sig, och fall där en av parterna var avogt inställd. De förra ansökningarna insändes i regel av prästen i socknen där flyktingen uppehöll sig. Äktenskapet var ett sakrament, och för att få ingå äktenskap behövde båda parter bevisa att de inte var gifta sedan tidigare. Detta blev betydligt svårare för dem som i flykten förlorat kontakten med personer som kunde intyga att de var ogifta. För flyktingar som försökte bygga ett nytt liv i Sverige kunde således deras främlingskap vara ett hinder i vägen för äktenskap.

Ett sådant ärende anmäldes den 18 oktober 1711 av prästen i Älvkarleby, Johan Guthrie. Flyktingarna Elisabeth Larsdotter och Jören Sigfridsson Caliander hade anlät från Nystad och slagit sig ner på ett torg. De levde nu tillsammans, vilket var förbjudet före äktenskap, men prästen menade att de ändå var ”stillta och gudfruktiga”. Nu önskade de båda få gifta sig med varandra. De hävdade att deras tidigare

respektive makar hade avlidit. Några bevis på detta hade de dock inte, eftersom ”deras attester äro nästan alldeles sönderlitna”. Utan bevis menade sig konsistoriet inte kunna bevilja äktenskap, och bad därför att få se attesterna ”sådana, som de äro”.³⁷ En vecka senare togs ärendet upp på nytt, och attesterna genomlästes. Här stod dock inget om deras respektive makar, utan endast om deras uppförande i de orter där de framfarit. Konsistoriet konstaterade därför att ”bemälte personer bör skaffa sig riktiga och vissa bevis, att deras makar äro genom döden avgångna, så framt de vilja hava någon förhoppning om äktenskaps byggnad”. Om de fortsatte att leva tillsammans i avsaknad av sådana bevis, så skulle de ställas inför rätta.³⁸

Elisabeth och Jören återkom inte till domkapitlet; möjligen kom kriget emellan deras försök att skaffa bevis från hembygden. Konsistoriet accepterade dock även vittnesbörd från personer från flyktingens hembygd. När Elisabeth Olofsdotter från Åland önskade gifta sig med polacken Zidor Phanaski fick hon i uppdrag att skaffa fram ”bevis, det hon är ledig, vilket hon synes kunna erhålla av de i landet varande åländska personer”.³⁹ Som ovan påtalats var flyktingarna från Åbo län och Åland i klar majoritet i Uppland. För andra flyktingar kunde det vara svårare att finna någon som kunde intyga deras civilstånd. I regel ålåg det flyktingen själv att skaffa fram sådana

bevis.⁴⁰ I vissa fall kunde domkapitlet göra egna försök, men detta förekom endast gentemot flyktingar från andra länder, dit postgången kan tänkas ha varit mer stabil.⁴¹

Det var inte alltid paret var överens om att vilja gifta sig. Ett exempel på den sortens fall var när Brita Simonsdotter från Åbo län den 19 oktober 1715 stämde drängen Erik Persson från Kälvesta och Spånga socken. De båda hade legat med varandra, och enligt henne hade det skett under äktenskapslöfte. Nu hade Brita fött barn. Enligt lag var Erik skyldig att gifta sig med Brita, annars skulle han dömas till dryga böter för lägersmål (det vill säga sex utanför äktenskapet) och drabbas av evig förtappelse. Han vägrade dock. Konsistoriet ställde sig bakom Britas yrkan och försökte övertala honom.⁴²

Att kvinnor drog män inför rätta för att ha underlåtit att uppfylla ett äktenskapslöfte var inte ovanligt i 1600- och 1700-talets Sverige. Sex utanför äktenskapet var visserligen förbjudet, men tycks ändå ha varit en accepterad företeelse. Likt i flera av fallen inför Uppsala domkapitel kunde en graviditet resultera i att fallet drogs inför rätta. Då förhöordes mannen om sitt motstånd till äktenskapet, och rätten försökte förmå honom att ändra åsikt. Den sortens fall låter pigor och drängar komma till tals och kan därför ge förhållandevis utförliga ledtrådar till vardagligt liv under perioden.⁴³

Så är även fallet med Brita och Erik. När Erik ombads motivera sin vägran, uppgav

han att Brita uppfört sig illa mot sitt barn: ”Hon har om natten lupit ifrån sitt barn, och sedan han sett med henne en gång sådant streck, kan han ej fatta någon håg till henne”.⁴⁴ När han ändå till slut övertalades av konsistoriet att gifta sig med henne, bekände han ytterligare en farhåga: ”fruktar sig bliva föraktad, när han kommer hem, efter hon är främmande”.⁴⁵

Detta är den enda gången som jag i materialet funnit tecken på att flyktingarna från Finland var utsatta för någon form av främlingsfientlighet. Historikern Karin Snellman antar i en artikel från 1970 att flyktingarna inte ansågs vara främmande, och att de istället ”relativt lätt kunde smälta in i den nya miljön”.⁴⁶ Möjligen var så fallet ibland, men exemplet ovan visar att flyktingarna stundtals uppfattades som just främmande, och särskildes från andra. I protokollet framgår att Brita var finskspråkig; hon hade med sig en tolk till domkapitlet, eftersom ”hon icke är svenska språket mäktig”.⁴⁷ Språket hade dock inte hindrat henne från att skaffa arbete som piga på Eriks föräldrars gård, och inte heller förhindrat relationen mellan henne och Erik. Eriks uttalande tyder dock på att hon mötte visst ogillande i bygden, inte på grund av sin personlighet utan på grund av sin bakgrund.

Ett sista fall som belyser svårigheterna för flyktingar som önskade bygga äktenskap i Sverige är fallet med Christina Ahlroot från Vasa och handelsmannen Erik Boh-

man från Gävle, som den 27 augusti 1718 trädde inför domkapitlet. I det här fallet var rollerna ombytta: de båda hade trolovat sig, men Christina hade ändrat sig, varpå Erik klagade. Christina hävdade att trolovningen aldrig varit officiell, och att hennes själsörjare prost Brenner borde ha fått förrätta lysningen.⁴⁸ Dessutom, berättade hon, hade Erik förlett henne genom att inte berätta att han hade oäkta barn, haft äktenskapshandel med en annan, samt lämnat en del av Christinas egendom i deposition för sina egna skulder. Nu, menade Christina, ”skulle ock hennes barns välfärd mycket lida om hans kreditorer skulle komma däröver”.⁴⁹

Fallet visar problemen med att finna ett gott gifte i avsaknad av ett bra nätverk. Christina hade blivit presenterad för Erik av Christina Gavelia,⁵⁰ men visste utifrån protokollet att döma inte mycket om honom. Tydligen var han inte den han framställde sig som, och nu behövde Christina domkapitlets hjälp för att kunna backa ur sitt tidigare äktenskapslöfte. Domkapitlet ställde sig på Christinas sida och menade att hon borde lösas från löftet.⁵¹ Erik valde dock att ta ärendet vidare till hovrätten, vilken ett år senare ställde sig på hans sida.⁵²

Sammantaget framgår att flykten orsakade problem för dem som önskade gifta sig, dels för att de kunde sakna bevis på att de sedan tidigare var ogifta, dels för att de saknade nätverk som kunde hjälpa dem till ett gott gifte.

Den organiserade flyktinghjälpen

Under det stora nordiska krigets inledande skede ordnades flyktinghjälpen i det svenska riket provisoriskt. I samband med de ryska erövringarna av områdena i Baltikum och Finland blev det tydligt att situationen behövde en bättre organisering. För att hantera situationen tillsatte Kungl. Maj:t 1712 en flyktingkommission med säte i Stockholm. Kommissionen ansvarade för att samla in kollektor från hela riket och fördela summan på de nödställda flyktingarna, och var verksam fram till 1720.⁵³

Hjälpen var alltså centraliserad. Pengar skulle flyta in från de olika landsändarna, föras in i räkenskaperna i Stockholm, och sedan skickas tillbaka till de behövande. Tillvägagångssättet skulle säkerställa att medlen fördelades rättvist och att ingen fick dubbla utbetalningar. Det var emellertid ett både omständligt och ineffektivt tillvägagångssätt. De nödställda fick vänta länge innan medlen kom dem till nytta. I vissa fall var de tvungna att själva ta sig till Stockholm för att hämta sitt bistånd, och det kunde då hända att utdelningen var över innan de kom fram – medlen räckte inte till alla.⁵⁴

När domkapitlet i Uppsala fick in ansökningar om ekonomiskt bistånd hänvisade de utan undantag till flyktingkommissionen i Stockholm. Änkan Anna Greta Groth från Estland ansökte om bistånd den 26 november 1712, men remitterades till Stockholm

eftersom samtliga kollektmedel översänts dit.⁵⁵ Studenten Samuel Hertz som sökte medel den 3 oktober 1716 fick samma svar: ”det [...] står icke uti konsistorii händer”.⁵⁶ Svaren i protokollen är oftast kortfattade och sakliga, men ibland lyser konsistoriets medkänsla för de drabbade igenom. När prosten i Vassunda sökte råd och hjälp för ”ett finskt gossebarns och en ifrån Åland flyktig kyrkoherdedotters underhåll, vilka hava alls intet, varmed de kunna sig hjälpa”, beklagade konsistoriet sin oförmåga och erbjöd ett alternativ:

*Konsistorium vet därtill ingen annan utväg, än att deras trångmål anmäls till någon undsättning i flyktingkommission, där alla flyktingmedel utdelas. Och kan prosten därhos söka förmå sina åhörare, till deras nödtorft något att sammanskjuta.*⁵⁷

Citatet visar att det vid sidan av de centralt organiserade kollektinsamlingarna för flyktingarna också förekom lokala initiativ, vilka inte alltid lämnat spår i källmaterialet. Ytterligare ett bevis på sådana insamlingar framkommer i domkapitlets protokoll från den 22 augusti 1716, då Tiggarordningen diskuterades. I förbigående nämnde konsistoriet att det ”nu vanligt är, till att göra sammanskott till de fattiga uti bröllopen”, en insamling som inte tycks ha varit organiserad eller påbjuden utan just lokalt och privat initierad.⁵⁸ Innan flyktinghjälpen organiserades i samband med flyktingkom-

missionernas instiftande togs bistånd till flyktingarna från fattighjälpen, och de två grupperna klumpades ofta ihop. Möjligen kom därför sådana medel även flyktingarna till del.

Slutsatser

I denna artikel har jag undersökt när, hur och varför flyktingar hörde av sig till domkapitlet, samt utrett vilka faktorer som inverkade på hur domkapitlet hanterade flyktingar som sökte dess hjälp. Undersökningen visar att flyktingar hörde av sig till domkapitlet genomgående under det studerade decenniet, men att ansökningarna ökade väsentligt under de sista fem åren. Eftersom de flesta ansökningarna rörde tjänster kan detta bero på att präster sökte tjänst först när de slutat hoppas på en snar hemfärd. På samma sätt tog det troligen ett par år för flyktingarna att initiera äktenskapshandel, som var det näst största ansökningsärendet.

I såväl tjänste- som äktenskapsansökningar framgår att flyktingarna var beroende av ett visst nätverk för att få framgång. Goda kontakter kunde hjälpa en flyktig präst att få en anställning, och andra flyktingar till att få gifta sig. Brist på kontakter innebar att flyktingen var utlämnad till okändas välvilja och gästfrihet, och de riskerade att bli förbisedda, nekade eller rentav lurade.

Resultatet stämmer väl överens med den

internationella forskning som lyft fram nätverks betydelse för religiösa flyktingar under den tidigmoderna perioden. Behovet av nätverk har förklarats med att religiösa flyktingar stod utanför gästsamhället, och därför behövde hjälp för att komma tillrätta.⁵⁹ I tidigare forskning om de finska flyktingarna i Sverige under det stora nordiska kriget har forskare istället framhållit att dessa inte betraktades som främlingar och således hade förhållandevis lätt för att smälta in.⁶⁰ Mina resultat antyder dock att så inte alltid var fallet. Finska flyktingar betraktades som främmande, vilket gjorde det svårare för dem att såväl få tjänst som bygga äktenskap. Domkapitlet i Uppsala skilde tydligt på flyktiga präster och ”stiftets egna” i tjänstetillsättningar, även om de många gånger också ansträngde sig för att hjälpa de förra. Och drängen Erik Persson oroade sig över att han skulle bli föraktad ifall han gifte sig med en främmande kvinna.

Noter

- 1 Arkivarbetet har möjliggjorts genom ett generöst stipendium från Ola Ehns minnesfond. Artikelnen har färdigställts inom projektet *Baltic Hospitality: Receiving Strangers/Providing Security on the Northern European Littoral, ca. 1000–1900*, finansierat av Östersjöstiftelsen.
- 2 Se t.ex. Descimon & Ruiz Ibáñez 2005; Kravarik 2010; Janssen 2014; Terpstra 2015.
- 3 Se t.ex. Thaler 2013.
- 4 Se t.ex. Andersson 2018, särskilt s. 202–206; Hjertman et al. 2018, s. 237 f. Angående Ingermanland, se Kepsu 2014), s. 50–55; Kujala 2012.
- 5 Angående överhetens skyddsplikt, se Forssberg 2005, s. 20; Östlund 2007, s. 73–80; Nauman 2014, s. 200–202.
- 6 Kyrkorna var ansvariga för insamlandet av kollekt till förmån för flyktingarna, och i tidigare forskning har det påvisats att de även mottog suppliker och bönskrifter. Se t.ex. Leijonhufvud 1925; Snellman 1971.
- 7 Aminoff-Winberg 2007, s. 57, s. 95.
- 8 Aminoff-Winberg 2007, s. 47–53.
- 9 Kujala 2000.
- 10 Aminoff-Winberg 2007, s. 95–103.
- 11 Aminoff-Winberg 2007, s. 115.
- 12 Aminoff-Winberg 2007, s. 118.
- 13 ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 18–24.
- 14 Se ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 24.
- 15 Utöver dessa har jag funnit 19 flyktingar eller krigsfångar från andra länder, som inte inkluderas i denna undersökning. Dessa kom huvudsakligen från Norge och Ryssland, men enstaka individer kom även från Danmark, Frankrike, Italien, England, Polen och det tysk-romerska riket.
- 16 Aminoff-Winberg 1995. Mina noter till denna bok går till Aminoff-Winbergs hänvisnings-siffror, ej sidnummer. Förteckningen finns även tillgänglig online: <https://www.genealogia.fi/hakem/flykting/flykting1.htm> (besökt

- 2019-09-26). Av de 23 återfunna flyktingarna uppger båda materialen samma information gällande yrke, hemort, vistelseort och/eller familjeförhållanden. Ytterligare åtta flyktingar finns möjligen med i båda källmaterialen. Gällande dessa är namnet identiskt medan inga övriga uppgifter motsäger varandra.
- 17 Se Aminoff-Winberg 2007, s. 101–104.
- 18 Den identifierade kvinnan är Maria Henriksdotter som flydde från Narva i Ingermanland, först till Åbo där hon fick understöd 1711, och därefter till Sverige där hon kom att arbeta i Ödby prästgård. Se Aminoff-Winberg 1995, nr 6964; 1715-03-30, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 88–92. Det bör poängteras att identifieringen ingalunda är helt säker; båda källorna berättar dock att Maria Henriksdotter från Ingermanland var på flykt.
- 19 Aminoff-Winberg 1995 nr 2311, 3282, 4439; 1716-03-14, 1716-10-24, 1716-12-01 i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 22 s. 137f, 340, 383.
- 20 1711-10-18, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 19, s. 70–73.
- 21 Antalet flyktingar som sökte till domkapitlet respektive år är: 1710:0, 1711:4, 1712:4, 1713:4, 1714:4, 1715:10, 1716:13, 1717:5, 1718:16, 1719:15. Totalt antal flyktingärenden per år (inklusive flyktingar som återkom): 1710:0, 1711:6, 1712:4, 1713:5, 1714:4, 1715:19, 1716:26, 1717:16, 1718:28, 1719:25.
- 22 1715-01-26, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 5 f.
- 23 1715-09-14, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 352. I samtliga citat har stavningen moderniserats, men ordalydelsen behållits.
- 24 1715-09-14, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 352.
- 25 1715-09-27, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 371; 1716-09-19, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 22 s. 310f. Abraham Collinus fick understöd av flyktingkommissionen 1714, 1715 och 1716, men tycks därefter ha klarat sig på sin tjänst, se Aminoff-Winberg 1995, nr 1802, 2972, 4203.
- 26 1718-08-27, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 23, s. 391 f.
- 27 1714-08-25, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 20, s. 562 f.
- 28 Ansökan lästes upp 1716-02-29, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 22, s. 102 f.
- 29 1716-03-14, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 22, s. 137 f.
- 30 1716-07-24, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 22, s. 260.
- 31 1717-02-06, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 23, s. 26. För andra upprepade ansökningar, se t.ex. Daniel Sirenius, som inkom 1716-03-07 och 1716-12-12 (ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 22, s. 117 f, 395), samt 1717-02-22 (ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 23 s. 52); Ericus Frosterus, som inkom 1715-09-07 och föreslogs till finska församlingen i Stockholm

- 1715-12-09 (ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 21 s. 332, 491), vilket dock inte lyckades och därför inkom igen 1716-04-11 (ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 22, s. 171f).
- 32 1712-10-29, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 20, s. 50. För liknande fall, se t.ex. Edward Nybeck 1715-09-07, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 331 f; Gustaf Hindsberg 1719-09-09, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 24, s. 67f. Liknande argument användes även av Strängnäs domkapitel, se Leijonhufvud 1923, s. 113–117.
- 33 Se t.ex. fallet Andreas König som rekommenderades av greve Nils Gyllenstierna 1713-05-06, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 20, s. 199 f; Abraham Juslenius som rekommenderades av Johannes Gezelius 1714-05-20, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 20 s. 486f; Martinus Grå, Ernst Gestrius och Johan Bursman som fick fullmakter av Kungl. Maj:t 1718-03-12, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 23, s. 299.
- 34 Resultatet skiljer sig något från Aminoff-Winbergs slutsats att flest präster fick hjälp 1716, se Aminoff-Winberg 2007, s. 315.
- 35 Se t.ex. 1719-09-09 och 1719-11-04, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 24, s. 67 f, s. 99.
- 36 Se t.ex. Andreas König 1713-05-06, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 20, s. 199 f; Abraham Juslenius 1714-05-20, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 20, s. 486 f; Samuel Hornaeus 1715-11-23, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 487 f, som återkommer och får tjänst 1716-05-01, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 22, s. 181 f.
- 27 1711-10-18 i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 19, s. 70–73.
- 38 1711-10-25, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 19, s. 100.
- 39 1718-05-28, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 23, s. 350. Se även ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 22, s. 207.
- 40 Krav på bevis ställdes även till Maria Samuelsdotter 1719-11-18, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 24, s. 112.
- 41 Domkapitlet skickade t.ex. brev till biskopen i Trondheim för flyktingen Lars Erikssons del, se 1719-11-25, i ULA: Uppsala domkapitels protokoll vol. 24, s. 120.
- 42 1715-10-19, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 416–419. Se även 1715-09-27, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 368 f. För liknande fall, se t.ex. fallet med Brita Eriksson från Lagga socken och drängen Erik Jacobsson, flykting från Nyland, 1715-10-26, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 441 f. Erik behövde inte skaffa intyg, men Brita behövde det eftersom hon varit gift tidigare. Inte heller Maria Henriksdotter från Narva ombads skaffa intyg när hon ville gifta sig med Petter Ladman, som dock vägrade trots att Maria blivit gravid, se 1715-03-30, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 88–92.

- 43 Se t.ex. Lennartsson 1999); Lindstedt Cronberg 1997.
- 44 1715-10-19, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 417.
- 45 1715-10-19, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 418.
- 46 Snellman 1970, s. 90.
- 47 1715-10-19, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 21, s. 416.
- 48 Detta rör sig troligen om prästen Petrus Johannis Brenner, som varit präst i Vasa tills han 1712 flydde till Stockholm. Se Erik Naumann, "Petrus Johannis Brenner" i *Svenskt biografiskt lexikon* band 6 (Stockholm, 1926). Lysning innebar att äktenskapsavsikten tillkännagavs i en kyrka tre på varandra följande söndagar.
- 49 1718-09-03, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 23, s. 400–406, citat s. 402.
- 50 Möjligen gift med borgmästaren i Gävle, Petrus Salin, enl. <http://www.gavledraget.com/10000-historia/10050-omfattar-flera-sekel/gamla-gravstenar-i-stora-gefle-av-marta-lindeberg/> (besökt 2019-09-26).
- 51 1718-09-03, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 23, s. 405. Se även 1718-09-06, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 23 s. 408f.
- 52 1718-09-17, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 23, s. 417; 1719-08-05, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 24, s. 53.
- 53 Kommissionens sammansättning skiftade och det talas ibland om skilda kommissioner under åren. Arbetet präglades dock av kontinuitet. Se Snellman 1971.

- 54 Leijonhufvud 1925, s. 219. Stiften i Finland hade tillåtelse att dela ut de insamlade medlen direkt på plats, se Aminoff-Winberg 2007, s. 71 f; Snellman 1971, s. 83.
- 55 1712-11-26, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 20 s. 80.
- 56 1716-10-03, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 22, s. 326. Samuel omnämns i Aminoff-Winberg 1995, nr 7486.
- 57 1718-11-12, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 23, s. 437.
- 58 1716-08-22, i Uppsala domkapitels protokoll vol. 22, s. 288.
- 59 Terpstra 2015, s. 241–308; Janssen 2014, s. 63–66.
- 60 Snellman 1970, s. 90.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Uppsala landsarkiv

Uppsala domkapitel: Protokoll, huvudserie vol. 18–24.

Internet

<http://www.gavledraget.com/10000-historia/10050-omfattar-flera-sekel/gamla-gravstenar-i-stora-gefle-av-marta-lindeberg/> (besökt 2019-09-26)

<https://www.genealogia.fi/hakem/flykting/flykting1.htm> (besökt 2019-09-26)

Tryckta källor och litteratur

Aminoff-Winberg, Johanna: *Finska flyktingar i Sverige under stora ofreden: Flyktingförteck-*

- ningar. Helsingfors. Datateknik för släktforskning, Genealogiska Samfundet i Finland 1995.
- Aminoff-Winberg, Johanna: *På flykt i eget land: Internflyktingar i Sverige under stora nordiska kriget*. Åbo 2007.
- Andersson, Martin: *Migration i 1600-talets Sverige: Älvsborgs lösen 1613–1618*. Malmö 2018.
- Descimon, Robert and Ruiz Ibáñez, José Javier: Les Ligueurs de l'exil: *Le refuge catholique français après 1594*. Seyssel: Champ Vallon 2005.
- Forssberg, Anna Maria: *Att hålla folket på gott humör: Informationsspredning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680* (Acta Universitatis Stockholmiensis). Stockholm 2005.
- Hjertman, Martina, et al.: "The social impacts of war: Agency and everyday life in the borderlands during the early seventeenth century" *International Journal of Historical Archaeology*, 22 (2) 2018.
- Janssen, Geert H.: *The Dutch Revolt and Catholic exile in Reformation Europe*. Cambridge 2014.
- Kepsu, Kasper: *Den besvärliga provinsen: Reduktion, skattearrendering och bondeoroligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet* (Finska Vetenskaps-Societeten). Helsingfors 2014.
- Krawarik, Hans: *Exul Austriacus: Konfessionelle Migrationen aus Österreich in der Frühen Neuzeit*. Wien 2010.
- Kujala, Antti: "The breakdown of a society: Finland in the Great Northern War 1700–1714" *Scandinavian Journal of History*, 25 (1–2) 2000.
- Kujala, Antti: "Förrådiska ryssar och förrymda finnar: Flyttningsrörelserna från Ingermanland och Kexholms län under ryska kriget 1656–1658 och provinsens kolonisation efter kriget" *Historisk tidskrift för Finland*, 97 (4) 2012.
- Leijonhufvud, Karl K:son: "Kring finska församlingen i Strängnäs och finska flyktingar i Strängnäs stift i början av 1700-talet", *Historisk tidskrift för Finland*, 8 1923.
- Leijonhufvud, Karl K:son: "Flyktingarna från Finland och Östersjöprovinserna 1700–1722 i Strängnäs stift", *Svensk militär tidskrift*, 14 1925.
- Lennartsson, Malin: *I säng och säte: Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*. Lund 1999.
- Lindstedt Cronberg, Marie: *Synd och skam: Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*. Lund 1997.
- Nauman, Sari: "Winning a war with words: Oaths as means in military conflict in Early Modern Scandinavia", *Scandinavian Journal of History*, 39 (2) 2014.
- Naumann, Erik: "Petrus Johannis Brenner" *Svenskt biografiskt lexikon* vol. 6. Stockholm 1926.
- Snellman, Karin: "Svensk flyktingpolitik under stora nordiska kriget åren 1700–1712", *Karolinska förbundets årsbok* 1970.
- Snellman, Karin: "Svensk flyktingpolitik under stora nordiska kriget åren 1712–1722", *Karolinska förbundets årsbok* 1971.
- Terpstra, Nicholas: *Religious refugees in the early*

modern world: An alternative history of the Reformation. Cambridge 2015.

Thaler, Peter: "Skyddsmakt och tillflyktsort: Sveriges stormaktsställning och protestanterna från de habsburgska arvländerna", *Scandia*, 79 (1) 2013.

Östlund, Joachim: *Lyckolandet: Maktens legitimering i officiell retorik från stormaktstid till demokratis genombrott.* Lund 2007.

Sari Nauman är filosofie doktor i historia och verksam vid Södertörns högskola.